

خلاقیت شهری، نوآوری در برنامه‌ریزی شهر خلاق بر مبنای مدل بوهمیان-موزائیک (نمونه مطالعاتی: مناطق دهگانه کلانشهر تبریز)

علیرضا محمدی کوچه باغ

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

علی فتحی^۱

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

حسین نظم فر

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

محمدتقی معصومی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۲۶ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۱۱

چکیده

از لحاظ تاریخی، خلاقیت همواره نیروی محرک شهرها بوده و شهرها به لحاظ وجود خلاقیت تداوم حیات داشته‌اند. به عبارتی شهرها همواره برای ادامه حیات خود به خلاقیت نیاز داشته‌اند. در مکانهایی که نژادها و فرهنگ‌ها مخلوط شده و تعامل ایده‌های جدید، نهادها و موسسات جدید وجود دارند، خلاقیت شهری پرنرنگتر جلوه‌گر بوده است. ادامه حیات شهری با توجه به اصل وجودی خلاقیت و یا زوال شهری در حالت عدم حضور خلاقیت؛ مساله این است. پژوهش حاضر بر مبنای سنجش شاخص‌های بوهمیان-موزائیک و ارزیابی میزان برخورداری مناطق شهر تبریز از شاخص‌های استعداد، خلاقیت و تنوع با استفاده از روش رگرسیون انجام گرفته است. شاخص استعداد میزان برخورداری منطقه از افراد نوآور و شاخص بوهمیان میزان خلاقیت منطقه مورد نظر را مورد ارزیابی می‌دهد؛ همچنین شاخص موزائیک میزان باز بودن جامعه برای جذب افراد خلاق را مورد سنجش قرار می‌دهد. هدف از این پژوهش شناسایی قابلیت‌های فضایی - کالبدی کلانشهر تبریز برای دستیابی به یک شهر خلاق است. نتایج نشان دهنده این است که از لحاظ شاخص‌های بوهمیان - موزائیک، منطقه تاریخی فرهنگی هشت کلانشهر تبریز، با کسب امتیاز ۲۶/۰۲ در شاخص استعداد و ۷/۹ در شاخص خلاقیت (بوهمیان) و ۳/۸۸ در شاخص تنوع (موزائیک) در وضعیت مطلوبتری نسبت به سایر مناطق قرار دارد. منطقه یک با امتیاز ۱۷/۱۴ در شاخص استعداد و ۱/۶۴ در شاخص خلاقیت و ۴/۴۶ در شاخص تنوع و منطقه دو با امتیاز ۲۷/۵۴ در شاخص استعداد و ۱/۲۶ در شاخص خلاقیت و ۵/۸۱ در شاخص تنوع دارای رابطه قوی‌تری در مدل بوهمیان-موزائیک می‌باشند.

کلمات کلیدی: شهر خلاق، شاخص‌های خلاقیت، مدل بوهمیان - موزائیک، تبریز

۱- (نویسنده مسوول) saed1350@yahoo.com

این مقاله مستخرج از رساله دکتری علیرضا محمدی کوچه باغ به استاد راهنمایی آقایان دکتر علی فتحی و دکتر حسین نظم‌فر و استاد مشاور آقای دکتر محمد تقی معصومی می‌باشد.

مقدمه و بیان مساله

جهان امروز بطور فزاینده‌ای شهری است (ملازاده و روستائی، ۱۳۸۸: ۷). در هر شهری همیشه ظرفیتی بسیار بیشتر از آنچه ما در وهله اول تصور می‌کنیم، وجود دارد (سعیدی، ۱۳۸۹: ۵). بنابراین در رویکردهای نوین به شهر، شهرخلاق، به عنوان یک روش راهبردی در عرصه تفکر مطرح شده است (خان سفید، ۱۳۹۱: ۹۴). در چشم انداز قرن ۲۱ ام، شهرها باید بسیار خلاقانه باشند (Landry, 2006). داشتن شهر خلاق، نهایت آرزوی هر جامعه مدرنی است (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰). شهر خلاق به عنوان یک مکان با شکوفایی قوی هنر، خلاقیت و نوآوری است (ضرابی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). امروزه مفهوم شهر خلاق به برنامه کاری نظریه پردازان شهری در سالهای اخیر تبدیل شده است (Scott, 2005: 3). یک شهر می‌تواند بسیار خلاق تلقی گردد، اما در عین حال از مهارتهای لازم برای تولید راه‌حلهای نوآورانه برخوردار نباشد (لاندری، ترجمه‌هاشمی و فرمهبینی فراهانی، ۱۳۹۴: ۳۳). در حال حاضر بسیاری از شهرهای جهان با دوره دشوار گذار روبرو هستند (Landry & Bianchini, 1998: 10). سوالی که در این ارتباط مطرح می‌شود این است که نقش خلاقیت در برنامه‌ریزی شهری تا چه میزان موثر است؟

از مهمترین کارهای انجام گرفته در رابطه با شهر خلاق، ارزیابی برخورداری شهرهای کانادا و آنتاریو و مقایسه آن با شهرهای آمریکا و همچنین پژوهش ارتباط بین شاخص‌های بوهمیا و جغرافیای اقتصادی شهرهای آمریکا توسط ریچارد فلوریدا^۱ در سال ۲۰۰۲ می‌باشد. تحقیقات دیگری توسط بوشما^۲ و فريتس^۳ (۲۰۰۷) درباره توزیع ناحیه‌ای طبقه خلاق و اثرات آن را بر روی بیش از ۴۵۰ ناحیه اروپایی در هشت کشور مختلف انجام شده است. فريتس و شوتز^۳ (۲۰۰۸)، با کاهش سهم طبقه خلاق را بر روی شاخص بوهمیان اثرات قابل توجهی برای شاخص بوهمیان و مدرکی برای دیدگاه عواملی که نقش کلیدی در جذب طبقه خلاق بازی می‌کند، یافته‌اند.

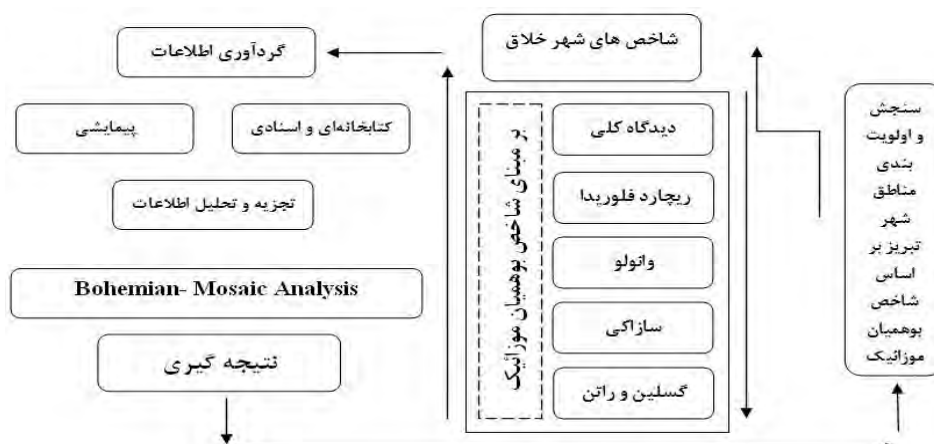
وجود دانشگاه‌ها و مراکز علمی قوی و همجواری با کشورهای هم مرز و پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی، شهر تبریز می‌تواند نقش بسیار مهمی در جذب طبقه خلاق به این استان دارا باشد؛ این امر در صورت مدیریت صحیح و جذب افراد خلاق می‌تواند گامی بسیار مهم در ایجاد شهر خلاق با توجه به شاخص تنوع پذیری (موزائیک) داشته باشد. هدف از این پژوهش بررسی پتانسیل‌های موجود در مناطق شهر تبریز با توجه به شاخص بوهمیان و موزائیک می‌باشد. لزوم توجه به قابلیت‌های استعداد و خلاقیت در این کلانشهر، می‌تواند این شهر را در مسیر تبدیل شده به شهر خلاق قرار دهد.

پژوهش حاضر از لحاظ نوع تحقیق کاربردی و از لحاظ روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی می‌باشد؛ همچنین از لحاظ هدف کاربردی می‌باشد. در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از روش اسنادی-پیمایشی و همچنین تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده از روش رگرسیون برای سنجش شاخصهای بوهمیان و موزائیک استفاده شد.

¹ Richard Florida

² Boschma & Fritsch

³ Fritsch & Stuetzer

شکل شماره ۱: مدل مفهومی تحقیق

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹

مرور ادبیات و پیشینه تحقیق

هر تحقیق و پژوهش علمی بر پایه‌ها، نتایج مطالعات و تحقیقات پیشین استوار است (خاکی، ۱۳۸۸: ۱۶۵). کار پژوهش پس از انجام دادن مرحله مطالعه آغاز می‌شود (حافظ نیا، ۱۳۸۷: ۹۲). فلوریدا (۲۰۰۲)، با مطالعه بر روی شاخص نوآوری نشان داد که رابطه مثبت و قابل توجهی مابین شاخص‌های نوآوری و تمرکز زیاد سرمایه انسانی فردی و همچنین مابین شاخص نوآوری و تمرکز صنایع با تکنولوژی بالا می‌باشد. گرتلر^۱ و فلوریدا (۲۰۰۲)، با استفاده از شاخص بوهمیان موزائیک بر روی شهرهای آنتاریو و مقایسه آن با شهرهای آمریکا به این نتیجه رسیده‌اند که مجموعه قوی از پیوندها بین خلاقیت، تنوع، استعداد وجود دارد که موجب رشد اقتصادی مناطق کانادا و آنتاریو می‌شود. اسکات^۲ (۲۰۰۶)، چگونگی ساختارهای اقتصادی نوین، گونه‌های خاص از نوآوری‌های اقتصادی و فرهنگی را در شهرهای خلاق نمایان می‌کند. مک گراهان و جان^۳ (۲۰۰۷)، اشاره می‌کنند که افراد طبقه خلاق به سمت مناطقی کشیده می‌شوند که از سطح بالایی از کیفیت زندگی برخوردار باشد. ساساکی^۴ (۲۰۱۰)، در پژوهش خود نتیجه گرفته است که جذب افراد طبقه خلاق به طور اتوماتیک به ساخت شهر خلاق منجر نمی‌شود. اوکانو^۵ و سامسون^۶ (۲۰۱۰)، نتیجه گرفته‌اند که در مواجهه با شکاف ناشی از جهانی شدن باید چهارگوشه فضاهای عمومی شهر را در راستای بازیابی خلاقیت در شهرها بسط دهیم. اوکانو و شاو^۷ (۲۰۱۴)، استراتژی اقتصاد فرهنگی در شهر خلاق را بررسی و دریافته‌اند که ایده شهر خلاق به عنوان یک سیاست فرهنگی پیشرفته شهری در دسترس نیست و یک رویکرد اقتصاد فرهنگی به تنهایی این را اصلاح نمی‌کند. آریتنانگ^۸

¹ Gertler

² Scott

³ Mc Grohan & John

⁴ Sasaki

⁵ Okani

⁶ Samson

⁷ O Connor & Shaw

⁸ Aritenang

(۲۰۱۵)، با بررسی شهر باندونگ^۱ اندونزی نتیجه گرفته است که جهانی سازی، انتقال سیاست‌های توسعه شهری را در سراسر کشور و قاره‌ها امکان پذیر می‌سازد.

ربانی خوراسگانی و همکاران (۱۳۹۰)، با بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهر خلاق نوآور به این نتیجه رسیده‌اند که شهر اصفهان از لحاظ مهاجرپذیری از رتبه خوبی در میان سایر شهرهای استان اصفهان دارد. اقبالی و همکاران (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی شاخص‌های شکل‌گیری شهر خلاق، نتیجه‌گیری می‌کنند که کلانشهر تبریز با دارا بودن پیشینه تاریخی و فرهنگی، امکانات زیست محیطی، داشتن ارتباط با سایر نقاط جهان، قابلیت تبدیل شدن به شهر خلاق را دارا است. نظم فر و همکاران (۱۳۹۵)، با ارزیابی مناطق شهری سندج بر اساس شاخص‌های شهر خلاق نتیجه گرفته‌اند که منطقه ۳ در رتبه اول خلاقیت قرار دارد. همچنین شاخص سرمایه انسانی بیشترین تاثیر، و کیفیت زندگی کمترین تاثیر را در حرکت مناطق به سمت شهر خلاق را دارند. نوری کارد و همکاران (۱۳۹۶)، با بررسی نقش فرهنگ و هنر در شهر خلاق با مطالعه شهرهای ونکوور و تورنتو^۲ نتیجه گرفته‌اند که یکی از راههای ایجاد شهر خلاق، ورود هنر به فضاهای شهری است، که باعث بهبود کیفیت زندگی در شهر می‌شود.

مبانی و چهارچوب نظری پژوهش

خلاقیت

تعریف ساده‌ای در مورد خلاقیت وجود ندارد (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۷) و به واسطه انتزاعی بودن در خصوص ماهیت آن بین محققان اختلاف نظر است (طباطبائیان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸). مفهوم خلاقیت اساساً ریشه در ویژگی‌های انسانی دارد (Pratt, 2008). آمابیل^۳، خلاقیت را به عنوان تولید ایده‌های نو و بکارگیری ایده‌های خلاق در یک سازمان تعریف میکند (Amabile & et al, 1996: 2). به نظر گیلفورد^۴ توانایی‌های فکری انسان را نمی‌توان در یک بعد خلاصه کرد و آن راهوش نامید. (آقایی فیشانی، ۱۳۷۷: ۲۰). هالوران و نیتون خلاقیت را تحولات دامنه‌دار و جهشی در فکر و اندیشه انسان می‌دانند (هالوران و نیتون، ۱۹۹۲: ۲۶۷) و بارنت^۵ خلاقیت را یک فرایند فکری که به تولید ایده‌های جدید منجر می‌شود محسوب می‌کند (لاندری، ترجمه‌هاشمی و فرمهینی فراهانی، ۱۳۹۴: ۳۳). مهمترین دلیل نیاز به خلاقیت بروز مشکل است (سلیمی، ۱۳۹۲: ۵). خلاقیت یعنی داشتن ارتباط با هویت، حقوق، باورها و به طور کلی رفاه اجتماعی است (Hospers & Dalm, 2005: 11). خلاقیت جایگزینی برای تفکر است (landry & Bianchini, 1998: 17). چیکسنتمهایی^۶ در کتاب جریان^۷، خلاقیت را نوعی شیفتگی و گاردنر در کتاب تغییر ذهن‌ها، خلاقیت را در ارتباط با رهبری مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است؛ (پیر خائفی،

¹ Bandung

² Vancouver & Toronto

³ Amabile

⁴ Guilford

⁵ Andy Burnett

⁶ Mihay Csikszentmihayi

⁷ Flow: The Psychology of Optimal Experience

۱۳۸۷: ۱۶). بروسویک در کتاب آزادی و خلاقیت می‌گوید که ما می‌توانیم تفکر خلاق را از راه دخیل کردن تمام افراد ذی نفع در یک اثر پرورش دهیم (سرور و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۳۷). گیلفورد، خلاقیت را حل مشکل و راجرز^۱، خلاقیت را اظهار وجود و حفظ شخصیت انسان (فرنودیان، ۱۳۷۰: ۶) و مفهوم قدرت خلاق و محقق بودن را یک مفهوم می‌پندارد (Runco, 2010: 150). طبق نظر پاپالیا^۲ خلاقیت یعنی توانایی دیدن چیزها در یک نظر نو و ارائه رهیافت‌های جدید. بازمن^۳ خلاقیت را فرایند شناختی از به وجود آمدن یک ایده می‌داند (شهرآرای و مدنی پور، ۱۳۷۵: ۳۹). طبق نظر گیزلین^۴ فرایند خلق همان فرایند تغییر و تکامل است که در حیات ذهنی ما رخ می‌دهد (آقایی فیشانی، ۱۳۷۷: ۱۸). تورنس^۵ تفکر خلاق را احساس خلاءها و شکل دهی فرضیه‌ها و آزمودن این فرضیه‌ها می‌داند (طباطبائیان، ۱۳۸۳: ۱۰۰). کایزر^۶ خلاقیت را از نیستی به هستی در قالب ذهنیات و عینیات و مازلو^۷ خلاقیت را یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های افراد شکوفا می‌داند، این افراد مبتکر و نوآوردند (ترابی و اسلامی، ۱۳۹۲: ۳۸). [بنابراین] اغلب صاحب نظران بر این امر توافق دارند که خلاقیت به صورت تفکری نو درباره ماهیت حقیقی یک مساله قابل تعریف است (لاندری، ۱۳۹۴: ۲۸). گانه آفرینندگی را ترکیب چهار عامل: سیالی، بسط، ابتکار و انعطاف پذیری (سلیمانی و جهانگیری، ۱۳۹۵: ۱۸) و برونر فرایند تولید یک اثر ناب را به سه مرحله احساس، ادراک و خلاقیت تقسیم می‌کرد (گلمکانی و کریم خواه، ۱۳۹۷: ۳) با این وجود ویژگی‌های خلاقیت را می‌توان در حوزه‌های خلاقیت هنری، خلاقیت علمی و خلاقیت اقتصادی شناسایی نمود (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۷-۴۹).

خلاقیت و شهر

امروزه در اواسط سومین انقلاب شهری زندگی می‌کنیم. هم‌اکنون فرهنگ لغت جدیدی نمایان شده که شهرها را با عنوان پسا مدرن، جهانی، شبکه‌ای شده^۸، هیبرید^۹ و دوگانه^{۱۰} توصیف می‌نماید (Benton-Short & Short, 2008). جهانی شدن، ظهور ایدئولوژی نئولیبرال، بسیاری از شهرها را به پیاده سازی استراتژی‌های توسعه کارآفرینی رهبری می‌کند (Vivant, 2013: 57). مفهوم شهر خلاق توسط تئورسین‌های شهری، لاندری و بیانچینی (۱۹۹۵) و لاندری (۲۰۰۰) (۲۰۰۶)، به عنوان ابزاری برای ابداعات شهری به سوی هنر شهرسازی ابداع شد. این مفهوم به کارهای جیکوبز (۱۹۶۱) در رابطه با توجه به نقش خلاقیت به عنوان موتورهای برای توسعه شهر مدیون است (Ratiu, 2013: 127). محیط‌های شهری را می‌توان ارزشمندترین دستاوردهای هنری، فرهنگی و اجتماعی انسان‌ها در طی قرون متمادی تلقی کرد (تیبالدز، ترجمه احمدی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۵). عنوان شهر خلاق در سال ۲۰۰۲ توسط یونسکو

¹ Rogers

² Papalia

³ Bazerman

⁴ Brewster Ghislin

⁵ Torrance

⁶ Kaiser

⁷ Maslow

⁸ Networked

⁹ Hybrid

¹⁰ Splintered

با این شعار که "هرچند تا کنون به آثار تاریخی و باستانی کشورها اهمیت داده ایم، اما از این به بعد باید به فرهنگ شهری هم توجه شود"، مطرح شد (رضائیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۲-۷۳). یونسکو شبکه شهرهای خلاق را با همکاری هنرمندان محلی برای تنوع فرهنگی در جوامع و گسترش فرهنگ بومی مناطق فعال کرد (حسین پور، ۱۳۹۱: ۱۵۷) که هدف آن کمک به بازیابی پتانسیل‌های اقتصادی-اجتماعی و صنایع فرهنگی بود (UNESCO, 2007). این شبکه شهری متشکل از هفت زمینه (سینما، موسیقی، هنر فولک، طراحی، هنرهای چند رسانه ای و تغذیه) (جاوید، ۱۳۹۱: ۱۲۸) بوده و هر شهر با توجه به ظرفیتی که دارد اولویت خود را انتخاب می‌کند (UNESCO, 2007). ریچارد فلوریدا در سال ۲۰۰۲ خیزش طبقه خلاق را عنوان کرد (رضائیان، و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷) که اقتصاد خلاق جدید را رهبری می‌کند (اشتری و مهدنژاد، ۱۳۹۳: ۳۷). او شاخص‌هایی را برای اندازه‌گیری ویژگی‌های مکان‌هایی که طبقه خلاق را جلب می‌کند ارائه می‌دهد (لندری، ترجمه عبدالله زاده، ۱۳۹۴: ۴۱). ویژگی‌های مکان خلاق می‌تواند، احساس راحتی، تنوع، قدرت انتخاب و تعادل میان آرامش یا خطر پذیری باشد (لندری، ترجمه حیدری پور و مظفر، ۱۳۹۴: ۴۰). شهر خلاق مکانی برای رشد خلاقیتها، جایگاهی برای خلاقیت‌های هنری، نوآوری علمی (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۶) و کانونی برای رشد خلاقیت (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۶۵) و مکانی جذاب برای کارکردن، زندگی و مکانی جذاب برای گردشگران است (اشتری و مهد نژاد، ۱۳۹۳: ۵۰). شهر خلاق تاکید دارد که رابطه بین شهروندان و سازمانها باید بطور کامل دوجانبه و مبتنی بر ارتقاء کیفیت زندگی باشد (حسین پور، همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۷). شهرها و کشورهایی که از جایگاه مناسبی در رشد اقتصادی برخوردارند، شهرهایی هستند که در تولید نهادهای خلاق سرمایه گذاری می‌کنند (Oyelaran-Oyeyinka, & Sampath, 2010).

دیدگاه‌ها و رویکردها در رابطه با شهر خلاق

دیدگاه سوسیال دموکرات مبتنی بر شهروند خلاق است که منجر به افزایش ثروت شهر و رفاه شهروندان (سلیمانی و جهانگیری، ۱۳۹۵: ۲۰) و مهمترین هدف شهر خلاق، تولید ثروت برای افزایش میزان رفاه شهروندان است (رضائیان قراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۲). طبق این دیدگاه همه شهروندان باید نوآور باشند (نظام پور، ۱۳۹۴: ۶۶). رویکرد نئوکلاسیک، در نظریه‌های اقتصادی سنتی ریشه دارد. مدل فون تونن اولین مدلی است که تحت تاثیر رویکرد کلاسیک رشد کرد. کارهای اولیه توسط افرادی از جمله وبر (۱۹۰۹)، لوش (۱۹۴۳) و ایزارد (۱۹۵۶) انجام شد (رسیده، ۱۳۹۶: ۱۴). این دیدگاه نقطه مقابل دیدگاه سوسیال دموکرات است (رضائیان قراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۲) و دارای یک شعار کلیدی است: همه چیز اقتصادی است (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۷). اما رویکرد کنزین (کینزی یا تلفیقی) دارای تفکر میانه است (رضائیان قراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۲). این دیدگاه نقاط قوت هر دو رویکرد را مورد نظر قرار می‌دهد. توجه همزمان به منافع فردی و اجتماعی منجر به شکل‌گیری شهر خلاق و باعث توسعه همزمان اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی می‌شود (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۹-۱۵۰).

شاخص‌های خلاقیت در رابطه با شهر

شهر خلاق نیز مانند همه مفاهیم اقتصادی - اجتماعی بر اساس دیدگاه‌های متفاوتی که هر یک بر ایدئولوژی خاصی

استوار است، شکل می‌گیرد (رضائیان فراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۸۱). چارلز لندری^۱، شاخص‌های شهر خلاق را سرزندگی و زیست پذیری، جرم بحرانی^۲ (bianchini & landry, 1994: 17)، معیارهای کل نگر^۳، ملاحظات و مفروضات، اندازه و بافت^۴، روش و رویکرد و درنهایت نظرات و دیدگاهها می‌داند (لاندری و هایمز، ترجمه حیدی پور و مظفر، ۱۳۹۴: ۳۷-۴۷). فلوریدا کتاب طبقه خلاق^۵ (۲۰۰۲) کتاب دیگری (۲۰۰۵) را برای تقویت موضوعش منتشر کرد (سلیمانی و جهانگیری، ۱۳۹۵: ۲۰). وی بر سه شاخص استعداد^۶، فناوری^۷ و مدارا^۸ (تساهل و تسامح [تنوع] - شاخص نوآور) برای ارزیابی شهر خلاق تاکید نموده است (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۲). [البته] آلبرو معتقد است که تنوع اجتماعی مفهوم جدیدی نیست و در مفاهیم سیاسی معاصر، تنوع به تمایزات اجتماعی میان مردم اشاره دارد (ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۰: ۱۶۴-۱۶۵). عده‌ای از پژوهشگران تی چهارم یعنی قلمرو^۹ را نیز به مدل سه تی افزوده‌اند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۳). سزاکی^{۱۰} (۲۰۰۶)، شاخص‌های شهر خلاق در هفت محور استعداد، کیفیت زندگی، صنایع خلاق، زیرساخت‌های خلاقانه، دارایی فرهنگی و میراث، فعالیت شهروندان و حاکمیت خلاقانه طبقه بندی کرد (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۰ و شفيعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶۲). گسلین و راتن^{۱۱}، (۲۰۰۷) متغیرهای تاثیر گذار بر خلاقیت یک شهر را مشتمل بر ثروت، رشد اقتصادی، نوآوری، ذوب فرهنگی (درصد افراد خارجی در جمعیت)، استعداد (درصد نیروی کار با تحصیلات عالی)، خدمات متمرکز بر دانش و شهرنشینی می‌دانند. وانولو^{۱۲} (۲۰۰۹)، معتقد است تنوع سبک زندگی و کیفیت محیطی نقش بیشتری در جذب افراد خلاق در شهرها دارند. تنوع فرهنگی نشانگر اجتماعی باز می‌باشد. وی پنج عامل منظر، هنر، تنوع، فضاهای عمومی و آموزش عالی را شاخص‌های سنجش خلاقیت شهر می‌داند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۸).

شاخص بوهیمیان^{۱۳} (شاخص نوآور - خلاقیت)

¹ Charles Landry

² Critical Mass

^۳ ده حوزه کلیدی شهر خلاق بیان دیگری است از پنج بعدی که شهر را تشکیل می‌دهد. ده حوزه کلیدی شهر خلاق عبارتند از چهارچوب سیاسی و عمومی، تمایز-تنوع-سرزندگی، انعطاف‌پذیری-اعتماد-قابلیت دسترسی، تیز هوشی راهبردی، پرورش استعدادها، اطلاع رسانی، مکان و مکان سازی، کیفیت زندگی و رفاه، حرفه ای گری و اثر بخشی، کارآفرینی-اکتشاف و نوآوری. پنج بعد تشکیل دهنده شهر، مدیریتی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی می‌باشند.

^۴ از شهرهای بازاری کوچک (Small Market Town) تا شهرهای بسیار بزرگ (Megalopolis) که در این زمینه گونه شناسی یا تیپولوژی شهری می‌تواند مفید باشد.

⁵ Creative Class

⁶ Talent

⁷ Technology

⁸ Tolerance

⁹ Territory

¹⁰ Sasaki

¹¹ Gossling & Rutten

¹² Vanolo

¹³ Bohemian Index

در اوایل ۱۹۲۰ بر طبق مطالعات پارک^۱، جامعه شناسان رابطه‌ای میان شهرهای موفق و رواج فرهنگ بوهیمیان (سنت شکنی) مشاهده کردند (ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۰: ۱۶۷). گوردون^۲ (۱۹۴۷)، کوهن^۳ (۱۹۵۵) و بیکر^۴ (۱۹۶۳) پیشنهاداتی را، که خرده فرهنگ سنت شکن در هر دو جامعه عمومی و خصوصی نقش بسیار مهمی بازی می‌کند مطرح کردند. جامعه شناسان شهری از نقش شاخص بوهیمیان در ساختار جوامع شهری و نقش سرمایه‌های فرهنگی و خرده فرهنگی در جوامع مدرن استفاده کرده‌اند.

شاخص بوهیمیان درصد نوآوران (سنت شکنان) را در یک منطقه خاص نسبت به جمعیت کل آن کشور می‌سنجد؛ این شاخص تحولی در زمینه سنجش الگوهای سابق که تنها بر پایه فرهنگ و امکانات بوده‌اند، می‌باشد. بوهیمیان مقیاسی مستقیم بر پایه تولیدکنندگان فرهنگ و خلاقیت ارائه می‌کند (Florida, 2002: 57-59). طبق این شاخص مکان‌هایی که امکان به وجود آمدن یک محیط خلاق را فراهم می‌کنند آنهایی هستند که در دوره خلاقیت شکوفا می‌شوند (Florida, 2003: 13). شاخص بوهیمیان با استفاده از اشتغال در بخش هنری و اشتغال خلاق تعریف می‌شود (Gertler, 2002: 3). فلوریدا، مجموع نیروی کار درگیر با هنر (آوانگارد^۵، تجربی) را در رابطه با سنجش شاخص بوهیمیان (شاخص نوگرا) می‌نامد (Hartley & et al, 2012: 43). وی این شاخص را برای اندازه‌گیری تراکم هنرمندان، طراحان و ... در یک منطقه ابداع کرد (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱). فلوریدا در برجسته کردن شاخص بوهیمیان منحصر به فرد نیست. بروکس^۶ در کتاب بوبوها در بهشت^۷ مباحثی را رابطه با افزایش ارزش‌های بوهیمیایی از خود به جا گذاشته است^۸ (Glaeser, 2004). فلوریدا کلاس خلاق را ترکیبی از هسته خلاق و متخصصان خلاق تعریف می‌کند، [اما] بوشما و فریتش شاخص بوهیمیان را به سه گروه بوهیمیان‌ها، هسته خلاق (به غیر از بوهیمیان‌ها) و خلاقان حرفه‌ای که از هسته خلاق استخراج کرده‌اند تقسیم بندی می‌کنند. با استفاده از این مفهوم متمایز، آنها رگرسیون را با خصوصیات مختلف برای آزمایش تئوری فلوریدا بکار بردند، که تجمع فضایی طبقه خلاق متأثر از تجمع بوهیمیان‌ها است. به طور خاص، آنها از سه متغیر داخلی - ورود هسته خلاق، متخصصان خلاق، کلاس خلاق - و متغیرهای مستقل مانند سهم بوهیمیان‌ها، شاخص باز بودن [فضا]، شاخص فرصت‌های فرهنگی، رشد اشتغال بلند مدت و تراکم جمعیت، متأثر هستند (Moller and Tubadji, 2009: 8). شاخص دیگر برای سنجش خلاقیت [اصطلاح] شاخص ذوب فلزات^۹ است. در شاخص ذوب فلزات مهاجران با ایده‌های جدیدشان اقتصاد ناحیه را غنی می‌کنند؛ این شاخص جذاب سرمایه خلاق است. شاخص بعدی برای سنجش خلاقیت منطقه شاخص زوجیت است. شاخص زوجیت سطح تحمل (تساهل و تسامح) یک ناحیه را نشان می‌دهد.

¹ Robert Park

² Gordon

³ Cohen

⁴ Backer

⁵ Avant-Garde

⁶ David brooks

⁷ Bobos in Paradise

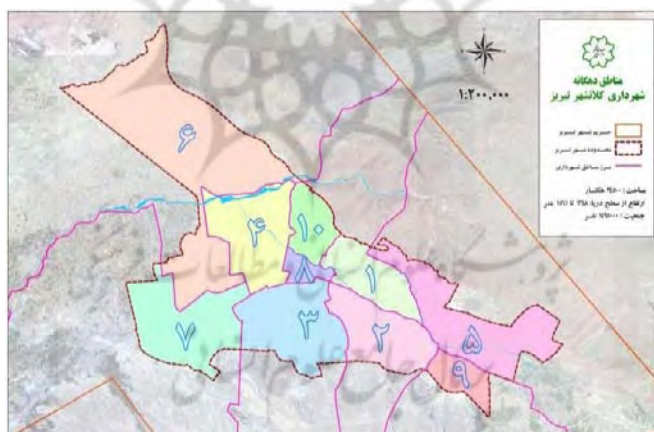
^۸ کلمه BOBO برگرفته از دو کلمه Bourgeois (بورژوازی - طبقه متوسط جامعه) و Bohemian می‌باشد.

⁹ Melting Pot

شاخص استعداد نشان دهنده میزان سطح جامعه تحصیل کرده و در بر گیرنده افرادی است که واقعا اندیشه‌های ابداع‌گرانه و نوآورانه دارند (اشتری و مهدنژاد، ۱۳۹۳: ۳۸). [همچنین] تعداد پارک‌ها، سطح شهر نشینی، رشد اقتصادی، اجتماعی شدن و ... در سنجش خلاقیت منطقه مطرح هستند اما توسط فلوریدا نادیده گرفته شده‌اند (Kacerauskas, 2015: 96). [در نهایت] بنا به گفته آر. لوید^۱، تولید کنندگان فرهنگی و مصرف کنندگان اغلب در محله‌های خلاق جا گرفته اند؛ جائیکه نئو بوهیمیان‌ها در آن تعامل و فعالیت دارند (Vivant, 2013: 61).

بررسی منطقه مورد مطالعه

محدوده مکانی این تحقیق، کلانشهر تبریز مرکز استان آذربایجان شرقی است. موقعیت جغرافیایی شهر تبریز، ۳۸ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و ۳۶ درجه ۲۳ دقیقه طول شرقی است (اصغری زمانی، ۱۳۷۹: ۱۴۶). آذربایجان شرقی دارای ۴۵۶۵۰ کیلومتر مربع (سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، ۱۳۹۵: ۸) و شهرستان تبریز با وسعتی معادل ۲۱۶۷/۱۹ کیلومتر مربع محدوده‌ای معادل ۴/۷۶ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده است (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۵: ۴۳). وسعت شهر تبریز معادل ۱۳۱ کیلومتر مربع است (عمرانی و اسمعیلی سنگری، ۱۳۸۵: ۱۴). بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن، جمعیت کلانشهر تبریز طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۱۴۹۴۹۹۸ نفر و در سر شماری سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۵۵۸۶۹۳ نفر می‌باشد (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۵: ۲۵-۴۳).

شکل شماره ۲: نقشه منطقه بندی کلانشهر تبریز

منبع: سایت شهرداری کلانشهر تبریز

شاخص‌های مورد استفاده و یافته‌های تحقیق

برای سنجش خلاقیت مناطق دهگانه کلانشهر تبریز بر پایه شاخص بوهیمیان موزائیک، باید شاخص‌های استعداد، خلاقیت، تنوع را برای این مناطق مورد سنجش قرار داد. برای سنجش شاخص استعداد تعداد افرادی که دارای مدرک دانشگاهی هستند و برای شاخص خلاقیت تعداد افراد شاغل در بخش هنر در هر منطقه و برای سنجش میزان تنوع، تعداد مهاجرین مبنای سنجش تنوع جامعه است.

¹ R. Lloyd

شاخص استعداد

جدول ۱: جمعیت دانشجویان و فارغ التحصیلان به تفکیک مناطق شهری طبق سرشماری سال ۱۳۹۵

منطقه	فوق دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس	دکتری	فارغ التحصیل	جمع کل	جمعیت منطقه	درصد
۱	۲۱۳۷	۹۱۶۶	۱۹۵۱	۳۱۲	۳۳۹۱۵	۳۷۴۸۱	۲۱۸۶۴۷	٪۱۷/۱۴
۲	۱۹۱۱	۱۲۲۱۷	۴۲۰۵	۶۷۳	۳۵۱۱۴	۵۴۱۲۰	۱۹۶۵۰۷	٪۲۷/۵۴
۳	۳۰۷۳	۱۰۷۰۰	۲۱۴۸	۲۷۲	۲۳۳۴۷	۴۳۵۴۰	۲۲۹۴۷۴	٪۱۸/۹۷
۴	۳۶۲۶	۱۰۴۳۳	۱۵۲۲	۱۶۶	۲۴۰۷۰	۳۹۸۱۷	۳۱۵۱۸۳	٪۱۲/۶۳
۵	۱۰۵۷	۴۹۷۳	۱۰۹۹	۱۴۹	۱۵۷۸۲	۲۳۰۶۰	۱۲۶۱۲۴	٪۱۸/۲۸
۶	۱۲۱۳	۵۸۲۰	۷۳۳	۵۶	۱۰۶۶۹	۱۸۴۹۱	۹۸۹۱۰	٪۱۸/۶۹
۷	۱۳۹۱	۴۳۵۶	۵۲۰	۳۷	۱۱۲۵۰	۱۷۵۵۴	۱۵۵۸۷۲	٪۱۱/۲۶
۸	۲۹۰	۱۵۴۹	۳۸۳	۷۸	۵۳۴۵	۷۶۴۵	۲۹۳۸۴	٪۲۷/۰۲
۹	۰	۷	۰	۰	۱۲	۱۹	۶۳۴	٪۳
۱۰	۱۸۲۵	۵۹۸۵	۷۳۱	۱۲۰	۱۰۰۶۳	۱۸۷۲۴	۱۸۷۹۵۸	٪۹/۹۶
تبریز	۱۶۲۵۳	۶۵۲۰۶	۱۳۲۹۲	۱۸۳۳	۱۶۳۵۶۷	۲۶۰۴۵۱	۱۵۵۸۶۹۳	٪۱۶/۷۱

منبع: سالنامه آماری و یافته‌های نویسندگان، ۱۳۹۹

شاخص بوهیمان - خلاقیت

جدول شماره ۲: شاخص خلاقیت - بوهیمان به تفکیک مناطق خلاق شهری طبق سرشماری سال ۱۳۹۵

منطقه	فردی ملیتی	فردی غیر ملیتی	موسیقی	تئاتر	هنرهای نمایشی	موسیقی	تئاتر	هنرهای نمایشی	درصد بزرگ‌داری منطقه	جمعیت منطقه	در هر ۱۰۰۰ نفر	نسبت به کل جمعیت شاغل	نسبت به کل جمعیت
۱	۰	۳	۱۴	۱۶	۳۳	۲۴/۲۶	۲۱۸۶۴۷	۵۵۳۷۲	۳۵۹	٪۱/۶۴	٪۶/۴۸		
۲	۱	۲	۸	۱۱	۲۲	۱۷/۱۸	۱۹۶۵۰۷	۴۴۷۵۴	۲۴۷	٪۱/۲۶	٪۵/۵۲		
۳	۱	۶	۱۵	۳	۲۵	۱۸/۳۸	۲۲۹۴۷۴	۶۳۷۱۷	۲۰۴	٪۰/۸۹	٪۲/۳		
۴	۰	۳	۷	۵	۱۵	۱۱/۰۳	۳۱۵۱۸۳	۸۸۶۹۲	۱۴۵	٪۰/۴۶	٪۱/۶۳		
۵	۰	۱	۱	۳	۵	۳/۶۸	۱۲۶۱۲۴	۲۸۹۹۹	۵۹	٪۰/۴۷	٪۲/۱۹		
۶	۰	۱	۲	۱	۴	۲/۹۴	۹۸۹۱۰	۲۵۱۸۵	۳۶	٪۰/۳۶	٪۱/۴۳		
۷	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۷۴	۱۵۵۸۷۲	۳۹۱۱۶	۱۵	٪۰/۱۰	٪۰/۳۸		
۸	۲	۷	۱۲	۵	۲۶	۱۹/۱۲	۲۹۳۸۴	۷۲۲۱	۲۲۲	٪۷/۹	٪۳۲/۱۹		
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶۳۴	۸۴	۰	٪۰	٪۰		
۱۰	۰	۰	۳	۲	۵	۳/۶۸	۱۸۷۹۵۸	۵۳۳۶۷	۵۱	٪۰/۲۷	٪۰/۹۷		
تبریز	۴	۲۳	۶۲	۴۷	۱۳۶	-	۱۵۵۸۶۹۳	۴۰۳۴۰۷	۱۳۴۸	٪۰/۸۶	٪۳/۳۴		

منبع: سالنامه آماری و یافته‌های نویسندگان، ۱۳۹۹

شاخص تنوع (موزائیک):

جدول شماره ۳: مقایسه میزان باز بودن جامعه (شاخص موزائیک-تنوع)

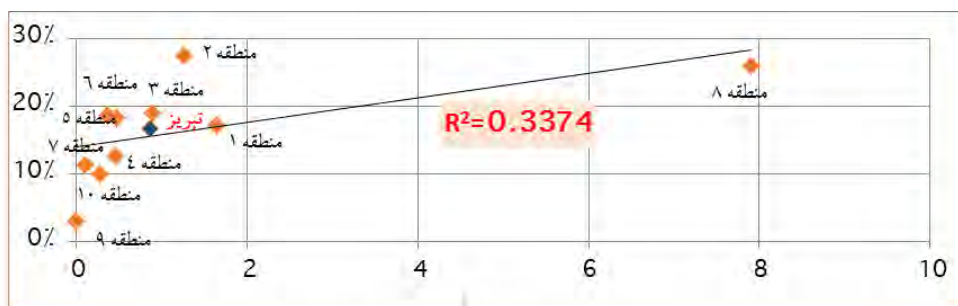
منطقه	جمعیت	مساحت (هکتار)	مهاجر داخلی	مهاجر خارجی ^۱	درصد مهاجر پذیری (به جمعیت)	درصد مهاجر پذیری (به مساحت)
۱	۲۱۸۶۴۷	۱۵۴۱	۹۷۵۳	ثبت نشده	٪۴/۴۶	۶/۳۳ نفر/هکتار
۲	۱۹۶۵۰۷	۲۰۸۰	۱۱۴۱۶	ثبت نشده	٪۵/۸۱	۵/۴۹ نفر/هکتار
۳	۲۲۹۴۷۴	۳۷۸۵	۱۱۲۸۶	ثبت نشده	٪۴/۹۰	۴/۰۵ نفر/هکتار
۴	۳۱۵۱۸۳	۲۵۴۰	۱۱۳۵۹	ثبت نشده	٪۳/۵۷	۴/۴۳ نفر/هکتار
۵	۱۲۶۱۲۴	۳۱۵۳	۶۲۰۲	ثبت نشده	٪۴/۹۲	۱/۹۷ نفر/هکتار
۶	۹۸۹۱۰	۷۲۱۸	۸۰۷۳	ثبت نشده	٪۸/۱۶	۱/۱۱ نفر/هکتار
۷	۱۵۵۸۷۲	۴۸۹۲	۵۶۴۳	ثبت نشده	٪۳/۶۲	۱/۹۵ نفر/هکتار
۸	۲۹۳۸۴	۳۸۸	۱۱۴۰	ثبت نشده	٪۳/۸۸	۲/۹۴ نفر/هکتار
۹	۶۳۴	۸۰۳	۴	ثبت نشده	٪۰/۶۳	۰/۰۰۴ نفر/هکتار
۱۰	۱۸۷۹۵۸	۱۰۵۱	۵۴۱	ثبت نشده	٪۲/۸۹	۴/۹۷ نفر/هکتار
تبریز	۱۵۵۸۶۹۳	۲۴۴۵۱	۷۰۰۱۷	-	٪۴/۴۹	۲/۸۶ نفر/هکتار

^۱ منطقه ۹ کلانشهر تبریز جزو مناطق تازه تاسیس بوده و داده‌های آماری آخرین سرشماری در دسترس نمی‌باشد.

^۲ آمار به صورت کلی می‌باشد و به صورت طبقه بندی آمار مستدلی برای مهاجرین خارجی وارد شده به هر منطقه وجود ندارد.

استعداد-خلاقیت (بوهمیان)

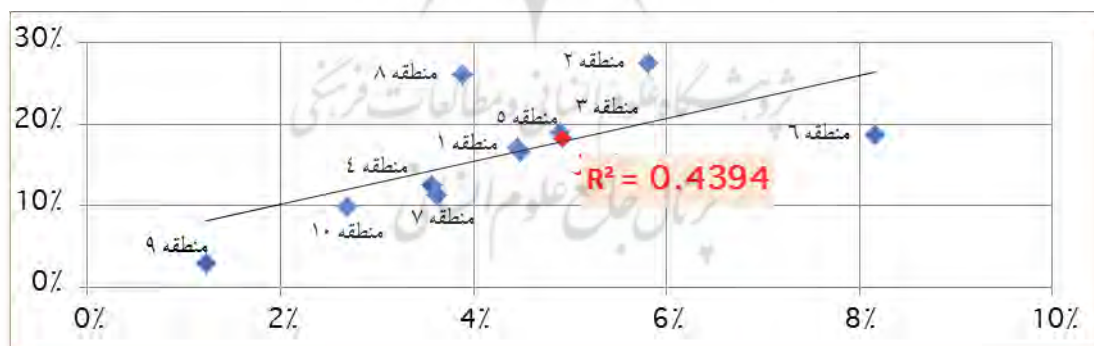
پاسخ به این سوال که چه رابطه‌ای بین شاخص‌های استعداد و خلاقیت یا بوهمیان وجود دارد، کلید خلاقیت منطقه است و نشان می‌دهد یک منطقه تا چه میزان از شاخص خلاقیت بهره برده است. به عبارت دیگر هرچه شاخص بوهمیای یک منطقه بالاتر باشد، شاخص استعداد آن منطقه بالاتر است. مناطقی که افراد خلاق را به خود جذب می‌کنند، نیروی کار با استعداد را نیز جذب خواهند کرد.

نمودار شماره ۱: مقایسه شاخص استعداد-خلاقیت با توجه به خط رگرسیون
منبع: یافته‌های نویسندگان، ۱۳۹۹

استعداد-تنوع (موزائیک)

رابطه بین شاخص استعداد و تنوع در حالت کلی مثبت می‌باشد؛ به این معنی که هر منطقه‌ای که بتواند در جذب افراد خارجی که در آن منطقه متولد نشده‌اند موفق عمل کند، محلی جذاب برای نیروی کار خلاق است. شاخص موزائیک (تنوع یا تساهل و تسامح)، میزان باز بردن منطقه و جامعه را به لحاظ جذب و قبول نیروهای خلاق سایر مناطق نشان می‌دهد.

نمودار شماره ۲: مقایسه شاخص استعداد-تنوع با توجه به خط رگرسیون
منبع: یافته‌های نویسندگان، ۱۳۹۹

نتیجه‌گیری

ریچارد فلوریدا شاخص بوهمیان-موزائیک را برای سنجش میزان خلاقیت شهرها ابداع نمود. وی در تحقیقات خود دریافته بود که هرچه میزان شاخص استعداد منطقه‌ای بیشتر باشد توانایی جذب افراد خلاق بیشتری را دارا است. همچنین خلاقیت یک منطقه رابطه مستقیم با میزان باز بودن جامعه و تنوع آن منطقه دارد. در تحقیقات انجام یافته بر روی شهرهای کانادا و مقایسه آن با شهرهای آمریکا فلوریدا نتیجه گرفت که شاخص استعداد برای کانادا برابر با

۱۳/۸ و آمریکا ۱۸/۵ و شاخص خلاقیت (بوهمیان) برای کانادا برابر با ۶/۱ و آمریکا برابر با ۵/۸ و در نهایت شاخص تنوع (موزائیک) برای کانادا برابر با ۱۷/۲ در مقابل ۸ برای آمریکا می‌باشد.

بعد از تحلیل و آنالیز می‌توان نتیجه گرفت که در میان مناطق ده‌گانه کلانشهر تبریز که تنها منطقه هشت تبریز در شاخص استعداد با امتیاز ۲۶/۰۲ و خلاقیت با امتیاز ۷/۹ و شاخص موزائیک ۳/۸۸ رفتاری مطابق با استانداردها از خود نشان می‌دهد. با توجه به نمودار رگرسیون استعداد - خلاقیت دیده می‌شود که رابطه قوی میان شاخص خلاقیت و شاخص استعداد در میان مناطق می‌باشد. مناطق دارای خلاقیت بالا دارای شاخص استعداد بالاتری هم هستند. به عبارتی افراد با استعداد در مناطق خلاق جذب می‌شوند. بعد از منطقه هشت، منطقه یک با شاخص خلاقیت ۱/۶۴ و شاخص استعداد ۱۷/۱۴ و منطقه ۲ با شاخص خلاقیت ۱/۲۶ و شاخص استعداد ۲۷/۵۴ رابطه قویتری در میان سایر مناطق دارند. اما ارتباط میان شاخص استعداد-موزائیک (تنوع) به اندازه ارتباط بین شاخص استعداد-خلاقیت قوی نیست. طبق این ارزیابی مناطقی که دارای سهم مهاجر پذیری زیادی باشند باید مکان مناسبی برای نیروی کار خلاق و با استعداد نیز باشند؛ اما منطقه شش با امتیاز ۸/۱۶ دارای سطح تنوع (موزائیک) بالایی است اما میزان خلاقیت آن با امتیاز ۰/۳۶ بسیار پایینتر از سایر مناطق است. این رفتار می‌تواند به علت جمعیت پایین منطقه نسبت به وسعت آن و همچنین پایین بودن ارزش منطقه‌ای آن باشد که باعث جذب طبقه ضعیف و جابجایی در روابط آماری می‌شود. این رفتار در منطقه هشت نیز به نوع دیگری دیده می‌شود که دارای شاخص موزائیک نزدیک به میانگین اما در شاخص‌های خلاقیت و استعداد در جایگاه بسیار مناسبی است. در نهایت مناطق هفت، نه و ده تبریز پراکندگی پایین خط رگرسیون را در هر دو رابطه استعداد-خلاقیت و استعداد-موزائیک را شکل داده اند.

مدل مفهومی برنامه پیشنهادی

شکل شماره ۳: برنامه پیشنهادی

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹

منابع

ابراهیمی، مهران (۱۳۸۷). نشست شهر خلاق: مفاهیم، سیاست‌ها، مطالعه موردی از شهرهای موفق و ناموفق، تهران: مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهر تهران

اشتری، حسن؛ و مهد نژاد، حافظ (۱۳۹۳). شهر خلاق، طبقه خلاق، تهران: انتشارات تیسرا

اصغری زمانی، اکبر (۱۳۷۹). پژوهشی در روند حاشیه نشینی در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه تبریز

آقائی فیشانی، تیمور (۱۳۷۷). خلاقیت و نوآوری در انسانها و سازمانها، تهران: انتشارات ترمه
پیر خانقی، علیرضا (۱۳۸۷). خلاقیت (مبانی و روشهای پرورش)، تهران: انتشارات هزاره ققنوس
ترابی، زهره، و اسلامی، سید غلامرضا (۱۳۹۲). آموزش خلاق، مجله هویت شهر، ش ۱۴: ۳۷-۴۸
تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۷). شهر سازی شهروندگرا، ترجمه محمد احمدی نژاد. اصفهان: انتشارات خاک
جاوید، محمدهادی؛ و حسین پور، سید علی (۱۳۹۱). شهر خلاق برنامه‌ریزی راهبردی، تهران: انتشارات طحان
حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۷). مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: انتشارات سمت
حسین پور، علی {... و دیگران} (۱۳۹۲). شهر خلاق اقتصاد پایدار، جلد ۲، تهران: انتشارات طحان
خاکی، غلامرضا (۱۳۸۸). روش تحقیق با رویکردی به پایان نامه نویسی، تهران: انتشارات بازتاب
خان سفید، مهدی (۱۳۹۱). مدیریت شهر و شهر خلاق، مجله منظر، ش ۱۹: ۹۲-۹۵
ربانی خوراسگانی، علی {... و دیگران} (۱۳۹۰). بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهرهای خلاق و نوآور (مورد شهر اصفهان)،
مجله جغرافیا و توسعه، ش ۲۱: ۱۵۹-۱۸۰

رسیده، بهزاد (۱۳۹۶). رویکردهای متاخر در مطالعات شهری، تهران: انتشارات طحان
رضائیان فراگوزلو، علی؛ قادری، اسماعیل؛ و میر عباسی، رمضان (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی شهر خلاق، تهران: انتشارات آذرخش
سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی (۱۳۹۵). تبریز: معاونت هماهنگی برنامه و بودجه
سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی شهرستانهای استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۹۵، تبریز: انتشارات سازمان
مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی
سرور، رحیم {... و دیگران} (۱۳۹۴). تحلیل کارایی محلات شهری از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق، جغرافیا فصلنامه علمی - پژوهشی
و بین المللی انجمن جغرافیای ایران، ش ۴۸: ۳۲۲-۳۵۱
سعیدی، هادی (۱۳۸۹). شهر خلاق، مجله شهرداری‌ها، ش ۱۰۰: ۵-۱۱

سلیمانی، علیرضا؛ و جهانگیری، مصطفی (۱۳۹۵). زیرساختهای خلاقیت در مدیریت شهری، تهران: انتشارات طحان
سلیمی، معصومه (۱۳۹۲). نقش خلاقیت و نوآوری در سازمانها، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، ش ۱۶۶: ۴-
۱۴

شفیعی، زاهد؛ فرخیان، فیروزه؛ و میرقدر، لایلا (۱۳۹۳). اصفهان به عنوان شهر خلاق صنایع دستی با رویکرد توسعه گردشگری، جغرافیا،
فصلنامه علمی - پژوهشی و بین المللی انجمن جغرافیای ایران، ش ۴۳: ۲۵۱-۲۷۸

ضرابی، اصغر؛ موسوی، میرنجف؛ و باقری کشکولی، علی (۱۳۹۳). بررسی میزان تحقق پذیری شهر خلاق (مقایسه تطبیقی بین
شاخص‌های توسعه پایدار شهری و معیارهای ایجاد شهر خلاق، نمونه موردی شهرهای استان یزد، مجله جغرافیا و توسعه فضای
شهری، ش ۱-۱۷

طباطبائیان، مریم؛ عباسعلیزاده رضاکلانی، ساناز؛ و فیاض، ریما (۱۳۹۴). تحلیلی بر تاثیر محیط‌های ساخته شده بر خلاقیت کودک، مجله
باغ نظر، ش ۴۳: ۱۷-۳۶

طباطبائیان، مریم (۱۳۸۳). ساخت آزمونی برای سنجش مدرسین نسبت به خلاقیت، مجله اندیشه و رفتار، ش ۱۰۰: ۱۰۹-۱۰۰

عمرانی، بهروز؛ و اسمعیلی سنگری، حسین (۱۳۸۵). بافت تاریخی شهر تبریز، تهران: انتشارات سمیرا

فروندیان، فرج الله (۱۳۷۰). محتوای درسی و پژوهش خلاقیت دانش آموزان، مجله رشد، شماره ۵: سال ۶

- گلمکانی، محمد؛ و کرم خواه، شکبیا (۱۳۹۷). تدوین اصول طراحی شهر خلاق با تاکید بر شاخص‌های شهر خلاق (بررسی ۱۴ نمونه شهر خلاق جهان)، کنفرانس ملی الگوهای نوین در مدیریت کسب و کار: ۳
- لاندری، چارلز (۱۳۹۴). شهر خلاق، ترجمه عبدالرضا هاشمی، بهراد فرم‌پینی فراهانی. تهران: انتشارات آذرخش
- لاندری، چارلز (۱۳۹۴). شهر خلاق، ترجمه محمود عبدالله زاده، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- لاندری، چارلز؛ و هایمز، جانانان (۱۳۹۴). شاخص شهر خلاق، ترجمه: اسفندیار حیدری پور و فرهنگ مظفر. اصفهان: انتشارات معمارخانه باغ نظر
- مشکینی، ابوالفضل {... و دیگران} (۱۳۹۳). شهر خلاق، تهران: انتشارات آراد کتاب
- ملازاده، مهدی؛ و روستایی، شهریور (۱۳۸۸). نقش شهرداری الکترونیکی در گسترده‌گی شهری با استفاده از داده‌های سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی (نمونه موردی: مرند)، فصلنامه مدیریت شهری، ش: ۳۳، ۷-۱۶
- نظام پور، ناهید (۱۳۹۴). ارزیابی و اولویت بندی مناطق شهری بر اساس شاخص‌های شهر خلاق (نمونه موردی: شهر سنجش)، کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی
- هالوران، جک؛ و نیتون. داگلاس (۱۹۹۲). روابط انسانی کاربردی، ترجمه علی‌اکبر فرهنگی. تهران: انتشارات رسا
- Amabile, T.M. Conti, R. Coon, H. Lazenby, J. & Herron, M. (1996). Assessing the Work Environment for Creativity. *Academy of Management Journal*, 35(9)
- Short, B. Short, L. & Rennie, J. (2008). *Cities and Nature*, Rout ledge
- Bianchini, F. & Landry, C. (1994). *The Creative City, A Methodology for Assessing Urban Viability and Vitality*. Published bu Comedia: Demos
- Florida, R. (2002). Bohemia and Economic Geography, *Journal of Economic Geography*, 55-71
- Florida, R. (2003). *Cities and the Creative Class*, city & Community 2:1, Carnegie Mellon University: New York
- Gertler, S. M. Florida, R. Gates, G. & Vinodrai, T. (2002). *Coppeting on Creativity: Placing Ontario's Cities in Notrh American Context*
- Glaeser, E. L. (2004). Review of Richard Florida's *The Rise of the Creative Class*
- Hartley, J. Potts, J. & MacDonald, T. (2012). *Creative City Index*, *Cultural Science Journal*, vol 5 no:1
- Hosper, G. J. & Dalm, R. V. (2005). How to Create a Creative City. The viewpoints of Richard Florida and Jane Jacobs, *Foresight*, 7(4)
- Kacerauskas, T. (2015). The Indices of Creative Cities: The Global and Local Aspects, *European Journal of Social Science Education and Research*, 95-100
- Landry, C. & Bianchini, F. (1998). *The Creative City*: published by Demos
- Moller, J. & Tubadji, A. (2009). *The Creative Classes, Bohemians and Local Market Performance*, A Micri Data Panel Study For Germany 1975-2004
- Oyelaran-Oyeyinka, B. & P.G. Sampath. (2010). *Latecomer Development: Innovation & Knowledge for Economic Growth*, Routledge, London and New York
- Pratt, A. C. (2008). Creative cities: the cultural industries and the creative class, In press: for a special issue of *Geografiska Annaler: Human Geography*, 107-117
- Ratiu, D. E. (2013). Creative cities and/or sustainable cities: Discourses and practices, *City, Culture and Society*, 125-135
- Runco, M. A. (2010). *Creativity: Theories and Themes: Research, Development and Practice*. San Diego, CA: Academic Press.
- Scott, A. J. (2005). Creative cities: Conseptual Issuesand Policy Questions, *Journal of Urban Affairs* 28(1), pp:1-17
- UNESCO, (2007). *Creative Cities Network, Annual Report 2000-2007*
- Vivant, E. (2013). Creatives in the city: Urban Contradictions of the Creative City, *ScienceDirect, City, Culture and Society*, 57-63